

KGB prieš Vilniaus moksleivius devintojo dešimtmečio pradžioje

Šio darbo tikslas – atskleisti represinių organų kovą su Vilniaus moksleivių antisovietiniu pasipriešinimu. Vilniaus miestas pasirinktas kaip respublikos sostinė, kuriai LSSR KGB visuomet skirdavo daugiau dėmesio, o moksleivių antisovietinė veikla čia buvo viena aktyviausių.

Pagrindinis informacijos šaltinis rašant darbą buvo Lietuvos ypatingasis archyvas (buvęs LSSR KGB archyvas).

Neatsiejama totalitarinės diktatūros valstybės valdžios išraiška yra represiniai organai ir jų sukurta struktūra. Šiandien skiriamas didžiulis dėmesys represinių struktūrų darbuotojams, pačioms represinėms struktūroms, tačiau dar trūksta išsamių mokslinių tyrimų; ypač tai pasakytina apie vieną iš LSSR KGB veiklos epizodų – „kovą su nacionalizmu ir antisovietine veikla“, kurioje aktyviai dalyvavo jaunimas ir konkrečiai moksleiviai. Kadangi didžioji dalis LSSR KGB archyvų buvo išvežti į Rusijos Federacijos gilumą, todėl sunku nuodugniai išanalizuoti KGB veiklą prieš moksleivius. Šia tema yra išleista J. R. Bagušausko knyga apie jaunimo pasipriešinimą ir jo slopinimą¹. Joje autorius išsamiai analizuoja jaunimo kovą ir KGB veiklą prieš jaunimą, bet daugiau dėmesio skiria pirmiesiems pasipriešinimo dešimtmečiams. Devintojo dešimtmečio pirma pusė pasirinkta neatsi-

tiktinai. Tuo laikotarpiu Sovietų Sąjungoje brendo socializmo krizė, LSSR stiprėjo ir gilėjo ekonominė krizė. Tarptautinėje arenoje socializmas vis labiau buvo vertinamas nepalankiai, didėjo Vakarų valstybių priešiskumas Sovietų Sąjungos atžvilgiu. Antra vertus, tuo pat metu Sovietų Sąjungoje brendo reformų idėjos, nors tai jokių būdu neatsispindėjo represinių organų veikloje. Įžvelgdama priešišką valstybių antivalstybinę veiklą KGB stiprino vidaus kontrolę, ir moksleiviai sulaukė griežtesnio saugumo komiteto dėmesio bei kontrolės.

KGB STRUKTŪRA

Prieš pradedant kalbėti apie tai, kaip KGB persekiojo moksleivius, derėtų trumpai apžvelgti KGB struktūros formavimąsi. Okupavus Lietuvą jau 1940 m. birželio 19 d. pradėta formuoti valstybės saugumo tarnybą pagal SSRS saugumo tarnybų modelį. Po kelių formavimosi etapų – iš pradžių NKVD–NKGB, vėliau MVD–MGB – 1954 m. balandžio 7 d. buvo įkurtas LSSR KGB prie Ministrų Tarybos.

LSSR MVD 4-osios valdybos pavyzdžiu (pagrindinė jos funkcija – slaptas politinis sekimas) buvo sukurta LSSR KGB 4-oji valdyba. Svarbiausias KGB 4-osios valdybos uždavinys buvo atskleisti nacionalistinio

pogrindžio ir antisovietškai nusiteikusių Lietuvos gyventojų ryšius su „emigraciniais centrais“. Keičiantis išeivijos politikų nuostatoms dėl rezistencijos Lietuvoje formų bei metodų, kartu kito ir KGB veiklos profilis: nuo šeštojo dešimtmečio vidurio (ypač po garsiojo Nikitos Chruščiovo pranešimo XX partijos suvažiavime 1956 m. pradžioje) mažiau dėmesio skiriama represinėms priemonėms, daugiau – „profilaktikai“². Iki 1960 m. jaunimą (taip pat moksleivius) kuravo LSSR KGB 4-osios valdybos 1-asis skyrius. 1960 m. kovo 20 d. 4-oji valdyba buvo panaikinta ir tapo LSSR KGB 2-osios valdybos 2-uoju skyriumi. Šio skyriaus pagrindinės funkcijos beveik atitiko buvusios 4-osios valdybos funkcijas. Skyrius veikė daugiausia tarp nepriklausomos Lietuvos politinių lyderių, buvusio „nacionalistinio pogrindžio“ vadų ir aktyvistų, visų konfesijų dvasininkų, inteligentų ir jaunimo; svarbiausias skyriaus uždavinys buvo atskleisti „antisovietines organizacijas ir grupes“. 1967 m. rugsėjo mėnesį 2-osios valdybos 2-asis skyrius pertvarkytas į LSSR KGB 5-ąjį („ideologinės kontržvalgybos“) skyrių³. Taip vėl atsirado tik politiniam persekiojimui skirtas savarankiškas KGB padalinys⁴. 1979 m. LSSR KGB 5-asis skyrius buvo pertvarkytas į 5-ąją tarnybą, kuri veikė iki 1989 m. lapkričio mėnesio (tada buvo pertvarkyta į „Z“ tarnybą). Pagrindinis tarnybos uždavinys slaptuose KGB įsakymuose suformuluotas taip: „kova su nacionalizmu ir antisovietine veikla“. 5-oji tarnyba dar buvo suskirstyta į tris skyrius. 1-asis skyrius veikė tarp studentų, moksleivių, kūrybinės inteligentijos ir „neorganizuoto jaunimo“. 2-asis skyrius operatyviai sekė buvusius „buržuazinės Lietuvos autoritetus“, grįžusius iš tremties ar kalėjimų „valstybinius nusikaltėlius“, vykdė „aktyvias operacijas“ prieš lietuvių išeivijos organizacijas ir užsienio radijo stočių lietuviškąsias sekcijas; analizavo ir apibendrino „ideologinės kontržvalgybos“

rezultatus, rengė rekomendacijas, kaip dinti to darbo efektyvumą, „organizavo“ „ideologinę kontržvalgybą“ Vilniaus mieste ir rajone. 3-iasis skyrius turėjo demaskuoti ir nutraukti „reakcingos katalikų dvasininkijos, bažnytininkų ir sektantų antisovietinę veiklą“, stengėsi „užkirsti kelią“ nelegalių „klerikalinio nacionalistinio turinio“ leidinių spausdinimui, „Vatikano ir klerikalinės emigracijos vykdomai ideologinei diversijai, nukreiptai į respubliką“⁵.

Derėtų tarti kelis žodžius ir apie LSSR KGB miestų skyrius. 1967 m. rudenį, panaikinus KGB įgaliotinių miestams ir rajonams įstaigas, keturiuose didžiausiuose Lietuvos miestuose (išskyrus sostinę Vilnių) buvo įkurti LSSR KGB miestų skyriai. Vilniaus miestą ir Vilniaus rajoną nuo 1967 m. iki 1981 m. rudens aptarnavo centrinis LSSR KGB aparatas, taigi sostinėje specialaus KGB padalinio nebuvo. Toks padalinys Lietuvos sostinėje atsirado 1981 m. rugsėjo mėnesį. Miesto skyriaus kūrimasis užtruko iki 1982 m. pabaigos.

1981 m. rugsėjo 11 d. LSSR KGB pirmininkas Juozas Petkevičius išleido pirmąjį įsaką naujai sukurtam KGB Vilniaus miesto skyriui. Įsake buvo nurodytos skyriaus funkcijos, vadovaujanti ir operatyvinė darbuotojų sudėtis⁶. Miesto skyrius užsiėmė kontržvalgybine veikla tarp miesto įmonių, įstaigų ir organizacijų, kurios nebuvo KGB 2-osios valdybos 5-osios tarnybos veiklos akiratyje. Savo jėgomis miesto skyrius padėjo saugumo komitetui kovoti su užsienio specialiosiomis tarnybomis ar kitomis antisovietinėmis organizacijomis. Ideologinės kontržvalgybos srityje miesto skyrius kovojo su „nacionalistais“, „sionistais“ ir norinčiais emigruoti, aiškinosi neigiamus procesus tarp miesto inteligentijos ir jaunimo⁷. Daugiausia dėmesio buvo skiriama įspėjamajam profilaktiniam darbui.

VADOVAUJANTIS IR OPERATYVINIS PERSONALAS

Miesto skyrių sudarė viršininkas, du jo pavaduotojai, 10 vyr. operatyvinių įgaliotinių ir 4 operatyviniai įgaliotiniai (vėliau operatyvininkų skaičius kito: 1984 m. buvo 12 vyr. operatyvinių įgaliotinių ir 5 operatyviniai įgaliotiniai). Vilniaus miesto skyriui vadovavo pplk. V. Neverauskas. Viršininkas buvo atsakingas už viso skyriaus veiklą, dalyvaudavo svarbesnėse skyriaus operacijose, atsiskaitydavo vyresnybei. Jo pavaduotojais dirbo mjr. A. Bekišas ir mjr. J. Tamašauskas. 1984 m. pavaduotoją mjr. A. Bekišą pakeitė pplk. F. Šeršniovas. Mjr. J. Tamašauskas buvo atsakingas ir už ideologinę kontržvalgybą, kitaip sakant, kuravo miesto skyriaus veiklą pagal „5-ąją liniją“.

Vyr. operatyvinis įgaliotinis V. Bagdanavičius buvo atsakingas už Vilniaus miesto inteligentiją, kuravo institutus; vyr. operatyvinis įgaliotinis Sorokinas – už Vilniaus miesto vidurines mokyklas, kuriose buvo dėstoma lietuvių kalba, taip pat už mišrias rusų–lenkų mokyklas. Konkrečiai Sorokinas buvo atsakingas už I. Černiachovskio, 4-ąją, 6-ąją, 8-ąją, 10-ąją, 13-ąją, 17-ąją, 20-ąją, 25-ąją, 28-ąją, 32-ąją, 33-iąją, 36-ąją, 37-ąją, 38-ąją, 42-ąją, 46-ąją ir 51-ąją vidurines mokyklas. 1983 m. vidurinių mokyklų personalą ir mokinius „prižiūrėjo“ vyr. operatyvinis įgaliotinis vyr. lttn. A. Čudakovas. 1984 m. jam į porininkus buvo paskirtas vyr. lttn. I. Sargautis.

Vyr. operatyvinis įgaliotinis E. Bogdanovas 1981–1982 m. buvo atsakingas už Vilniaus miesto technikumus: Kooperacijos, Lengvosios pramonės, Politechnikumą, Žemės ūkio, Buhalterinės apskaitos, Statybos, Technologijos, Prekybos, Finansų ir kreditų, Elektromechanikos, J. Tallat Kelpšos muzikos mokyklą ir kultūros mokyklą. 1983 m. prie visų jo kontroliuojamų technikumų priklausė ir medicinos mo-

kykla. Nuo 1984 m. Vilniaus miesto technikumus „kuravo“ vyr. lttn. A. Irgašėvas.

Operatyvinis įgaliotinis E. Ignotas 1981–1982 m. buvo atsakingas už profesines technikos mokyklas: 2-ąją specialiąją, 2-ąją, 6-ąją, 10-ąją, 15-ąją, 21-ąją, 25-ąją, 31-ąją, 33-iąją, 47-ąją, 55-ąją, taip pat vidurinę profesinę kulinarijos, medicinos, prekybos ir kulinarijos mokyklas. 1983 m. jo kompetencijon jau nepateko medicinos mokykla ir profesinė technikos mokykla Nr. 15.

Operatyvinis įgaliotinis A. Sapožnikovas 1981–1982 m. dirbo su neorganizuotu Vilniaus miesto jaunimu⁸. 1984 m. su nedarbingu ir nesimokančiu jaunimu dirbo vyr. lttn. V. Bagdanavičius. 1983 m. sustiprėjo KGB Vilniaus miesto skyriaus jėgos kovai su antisovietinio turinio dokumentų platintojais. Į Vilniaus miesto skyrių iš 5-osios tarnybos buvo komandiruotas vyr. operatyvinis įgaliotinis mjr. R. Razumas⁹ – anonimių dokumentų autorių išaiškinimo specialistas. Jis kartu su operatyviniu įgaliotiniu V. Bagdanavičiumi ieškojo antisovietinio turinio atsišaukimų, lapelių ir užrašų autorių. Taigi „ideologinei kontržvalgybai“ buvo skiriamas išskirtinis dėmesys. 1981–1982 m. iš 14 KGB Vilniaus miesto skyriaus operatyvinių darbuotojų 5 dirbo su priešiškausi nusiėkusiaisiais jaunuoliais. 1983 m. su moksleiviais „kovojo“ 6 operatyviniai darbuotojai¹⁰. 1984 m. pagal „5-ąją liniją“ vėl dirbo 5 operatyvininkai.

AGENTŪRA

Prieš pradėdant kalbėti apie tai, kaip LSSR KGB Vilniaus miesto skyrius persekiojo jaunimą, reikėtų tarti kelis žodžius apie agentūrą, be kurios apskritai viso saugumo darbas būtų neefektyvus. Agentūra kovai su jaunimu buvo verbuojama ir iš pedagogų, ir iš pačių moksleivių. Iš agentūros pranešimų KGB sužinodavo jaunimo nuotaikas, nusta-

tydavo konkrečius neigiamai sovietinės sistemos atžvilgiu nusiteikusius asmenis, o pasitvirtinus pranešimams imdavosi konkrečių veiksmų. 1983 m. pablogėjus tarptautinei padėčiai pradėta stiprinti agentūrą. Tarp besimokančiųjų ir pedagogų iš vidurinių mokyklų, technikumų bei profesinių technikos mokyklų tais metais numatyta užverbuoti 9 agentus (agentas – asmuo, slapta bendradarbiaujantis su SSRS specialiosiomis tarnybomis ir vykdančias jų užduotis¹¹), 5 iš jų turėjo būti pedagogai. Iš nedirbančio ir nesimokančio jaunimo reikėjo užverbuoti 2 agentus¹². Tačiau užverbuota tik 6 nauji agentai tarp besimokančiųjų (iš viso 1983 m. užverbuota 24 agentai¹³). Miesto skyriaus 1983 m. darbo ataskaitoje rašoma, kad miesto skyrius aktyviai verbavo jaunuolius, vadinamuosius „neformalius jaunimo grupių lyderius“. Dėl sėkmingo verbavimo didesnę dalį nepageidaujamų reiškinių saugumiečiams pavyko nuslopinti vos jiems užsimezgus. Šiuo atžvilgiu ypač „pasižymėjo“ operatyvininkai E. Bogdanovas, E. Ignotas ir V. Bagdanavičius. Tačiau turima agentūra buvo nepakankama nei skaičiumi, nei kompetencija. SSRS KGB 1983 m. liepos 4 d. įsakymu Nr. 00140 nutarta 1984 m. tarp pedagogų ir besimokančiųjų vidurinėse mokyklose, profesinėse technikos mokyklose bei technikuose užverbuoti dar 8 agentus. Iš aktyviai nusiteikusio jaunimo reikėjo užverbuoti 2 naujus agentus¹⁴. Šis įsakymas iš dalies įvykdytas ir 1984 m. tarp moksleivių buvo užverbuoti 8 nauji agentai¹⁵. KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininkas savo pažymoje pabrėžė, kad „reikėjo gerinti turimos agentūros mokymą ir auklėjimą, taip pat iškilo problemų dėl kai kurių agentų patikimumo“. Verbuoiant agentus buvo atsižvelgiama ir į jų pažintis. Antai 1985 m. iki vasario mėnesio reikėjo rasti jaunuolių, kurie būtų paveikti „reakcingai“ nusiteikusių kunigų, ir tarp jų užverbuoti kelis agentus kovai su „neigiama“ katalikų dvasininkijos

veikla. Už šią operaciją atsakingas buvo miesto skyriaus viršininko pavaduotojas J. Tamašauskas¹⁶. Tais pačiais metais siekiant patobulinti agentūrinį aparatą iš vidurinių mokyklų, profesinių technikos mokyklų ir technikumų pedagogų bei moksleivių reikėjo užverbuoti dar 8 agentus. Šį darbą turėjo atlikti operatyvininkai E. Ignotas, A. Čudakovas, A. Irgaševs ir I. Sargautis. Iš neigiamai nusiteikusio jaunimo operatyvininkas V. Bagdanavičius turėjo užverbuoti 2 agentus¹⁷. 1985 m. kovai su priešiška nusistačiusiu jaunimu tarp moksleivių buvo užverbuoti 7 agentai¹⁸. Tačiau vis dar trūko agentų, kurie galėjo daryti jaunimui teigiamą įtaką. NAGRINĖJAMUOJU laikotarpiu, t. y. 1981–1985 m., pagal „jaunimo liniją“ iš viso dirbo 57 agentai ir 80 patikimų asmenų¹⁹ (patikimi asmenys – tai žmonės, kurie su KGB bendraudavo dėl idėjinės motyvacijos arba tolesnės karjeros sumetimais. Patikimi asmenys dažniausiai buvo komunistų partijos nariai, kartais buvimas „patikimu asmeniu“ tebuvo pakopa prieš verbavimą nuolatiniu agentu²⁰).

KGB Vilniaus miesto skyriaus darbo planuose, metinėse ataskaitose randame daug agentūros pranešimų, kuriais remiantis buvo nustatyti „priešiški“ moksleivių veiksmai. Štai 1982 m. agentas Žilinskas pranešė, kad „kai kurie 36-osios vidurinės mokyklos mokiniai domėjosi fašistine ideologija, bandė pamėgdžioti fašistinę aprangą“. Agentas Jolia informavo, kad „Žvėryno rajone susiformavo jaunimo grupė, kuri kovojo norėdama išsaugoti lietuvių tautą, kritikavo sovietinę Konstituciją ir leido nelegalų leidinį „Kova““. Agento Rezviakovo duomenimis, 1983 m. Vilniuje egzistavo nacionalistinė jaunimo organizacija, kuriai priklausė kažkoks Saulius, I. Konovalovo vaikystės draugas (I. Konovalovas tuo metu atlikinėjo karinę tarnybą su agentu Rezviakovu). Patikimo asmens „B“ duomenimis, Vilniaus miesto profesinėje technikos mokykloje

Nr. 25 egzistavo grupė, kurią sudarė 6–7 mokiniai, besilaikantys nacionalistinių pažiūrų ir nešiojantys šaulių ženklukus. Visa agentų bei patikimų asmenų pateikta informacija būdavo kruopščiai tikrinama.

Agentai ir patikimi asmenys buvo naudojami ir siekiant susilpninti „priešišką“ moksleivių veiklą sovietinės sistemos atžvilgiu. Tai rodo 1983 m. darbo planai. Nuo 1982 m. stiprėjantis JAV prezidento Ronaldo Reigano nedraugiškumas Sovietų Sąjungos atžvilgiu gąsdino ir KGB vadovus. Todėl LSSR KGB pirmininkas gen. lttn. J. Petkevičius patvirtino papildomą agentūrinių-operatyvinių veiksmų planą KGB Vilniaus miesto skyriui²¹. Siekiant įgyvendinti 1983 m. birželio 15 d. SSRS KGB įsakymą Nr. 00115 numatyta sustiprinti agentūrinę-operatyvinę veiklą tarp jaunimo. Ypač buvo nelaukiama moksleivių vasaros atostogų. Papildomame agentūrinių-operatyvinių veiksmų plane rašoma, kad „tarp besimokančiųjų vidurinėse mokyklose, technikuose ir profesinėse technikos mokyklose vasaros atostogų metu padidėja susidomėjimas pankų ir hipių judėjimais, kurių nariai skleidžia ideologiškai žalingas kalbas, platina antisovietinio turinio atsišaukimus, ant namų sienų rašinėja priešiškus šūkius“. Kovai su šiais elementais numatyta panaudoti agentus Viktoriją, Brolių, Giunterį, Alfonsą, Beržą, kandidatą į agentus M. Ž. V., taip pat patikimus asmenis Š. A. V., K. A. V., O. A. T. Tais pačiais metais bendradarbiaujant su agentu Laura buvo atskleista grupė jaunų žmonių, kurie priklausė „nelegalių Vakarų šalių gamybos ideologiškai neigiamo turinio videofilmų peržiūrėjimo organizacijai“ (taip agentas Laura apibūdino šių jaunų žmonių veiklą). 1985 m. darbo plane agentui nurodyta ir konkreti užduotis. Paveikta religinių įsitikinimų profesinės technikos mokyklos Nr. 47 mokinė R. Jusytė ketino nufotografuoti Lietuvos bažnyčias ir šventas vietas, parengti albumą ir platinti jį tarp jaunimo. Ji

taip pat ketino tapti Jėzaus Kristaus šventos širdies vienuolyno vienuole. Buvo nutarta pasiųsti agentą Liepą, kad šis išsiaiškintų R. Jusytės santykius su kunigais, ar kunigai nesinaudoja ja. Kartu reikėjo ieškoti būdų, kaip ją atkalbėti nuo ketinimų tapti vienuole. Ši užduotis pavesta operatyvininkui E. Ignotui. Agento Liepos pastangomis R. Jusytė savo planų atsisakė. Iš minėtos agentų veiklos galima spręsti, kad KGB Vilniaus miesto skyrius aktyviai naudojo turimą agentūrą prieš moksleivius ir jų antisovietinius veiksmus. Be agentų ir patikimų asmenų, miesto skyriaus 1983 m. darbo plane buvo numatyta kovai su jaunimu daugiau naudoti ir Felikso Dzeržinskio komjaunimo operatyvinį būrį, kuris palaikytų tvarką didelių sporto varžybų ir koncertų metu, patruliuotų valstybinių švenčių dienomis.

Veikdamas prieš Vilniaus miesto jaunimą KGB miesto skyrius sėkmingai bendradarbiavo ir su VRM struktūromis. Toks bendradarbiavimas prasidėjo 1982 m., kai miesto skyrius kartu su KGB 5-ąja tarnyba ir milicija atliko prevencinį darbą prieš neramumus sporto rungtynių metu. Visi galimi maištingi asmenys buvo įspėti, o studentai Tamašauskas ir Stankevičius kaip galimi neramumų sporto varžybų metu kurstytojai su milicijos struktūrų pagalba buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn²². 1983 m. darbo plane reikalaujama dažniau naudotis VRM struktūromis ir F. Dzeržinskio komjaunimo operatyviniu būriu²³, o tų pačių metų darbo ataskaitoje rašoma, kad „F. Dzeržinskio komjaunimo operatyvinis būrys buvo kryptingai panaudotas, užmegzti glaudūs santykiai su VRM struktūromis leido geriau kontroliuoti pankų ir hipių judėjimus“. 1984 m. turėjo vykti rinkimai į SSRS Aukščiausiąją Tarybą. Kad rengiantis rinkimams ir jų metu būtų palaikoma tvarka, tų metų vasario 8 d. buvo išleistas specialus agentūrinių-operatyvinių priemonių planas²⁴. Sovietų valdžia bijojo, kad agitacijos

ir rinkimų metu nebūtų „priešiškų ir anti-visuomeninių“ jaunuolių išpuolių, tad ir agentūrinių-operatyvinių priemonių plane buvo reikalaujama „užkirsti kelią destruktiviems jaunimo veiksams“, sustiprinti patruliavimą jaunimo susibūrimo vietose (alaus baruose „Žemaičių alinė“, „Tauro ragas“, „Aukštaičių“, kavinėse „Žibutė“, „Vai-va“, „Laumė“, kokteilių bare „Turistas“ ir t. t.). Patruliuoti turėjo ir F. Dzeržinskio komjaunimo operatyvinis būrys. Be to, nutarta pasiųsti į šias vietas agentus Viktoriją ir Martą. 1984 m. ataskaitoje rašoma, kad „agentų ir patikimų asmenų pateikta informacija, sustiprintas agentūrinis aparatas, visapusiškai išnaudotas F. Dzeržinskio komjaunimo operatyvinis būrys ir pagerintas bendradarbiavimas su VRM struktūromis leido užkirsti kelią daugumai „neigiamų reiškinių“ tarp jaunimo“. Su VRM struktūrų pagalba po futbolo varžybų buvo išvengta muštynių tarp lietuvių ir rusų tautybių paauglių.

1985 m. KGB Vilniaus miesto skyrius kovai su priešiška nusiteikusia jaunimu suaktyvinti (visuose skyriaus dokumentuose moksleiviai kaip atskira jaunimo grupė neminimi, nors studentus prižiūrėjo 5-oji tarnyba ir į miesto skyriaus veiklos kompetenciją studentai nepateko) sudarė bendradarbiavimo su Vilniaus miesto vykdomojo komiteto vidaus reikalų skyriumi planą, kuriuo buvo siekiama pagerinti bendrą padėtį mieste. Bendromis jėgomis norėta geriau kontroliuoti sporto varžybas, masinius kultūrinius ir politinius renginius, kurių metu iš jaunimo buvo galima laukti neigiamų veiksmų. Agentūros, patikimų asmenų, milicijos ir KGB organų pajėgomis norėta geriau kontroliuoti hapius, pankus ir kitus „neigiamai“ nusiteikusius asmenis, taip pat keistis turima informacija, bendromis jėgomis vykdyti operatyvinį darbą diskotekose ir kitose jaunimo masinio telkimosi vietose, prireikus užkirsti kelią neigiamiems jaunimo veiksams²⁵.

Naudojant agentus, patikimus asmenis, taip pat bendromis KGB Vilniaus miesto skyriaus, VRM struktūrų ir F. Dzeržinskio komjaunimo operatyvinio būrio pastangomis iki 1985 m. pavyko iki minimumo sumažinti Vilniaus miesto moksleivių pasipriešinimą.

KOVOS SU JAUNIMU PRIEMONĖS

Lietuvos ypatingajame archyve saugomuose KGB Vilniaus miesto skyriaus dokumentuose (pagrindinių operatyvinių-agentūrinių veiksmų planai, skyriaus viršininko V. Neverausko metinės ataskaitos, agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos ir kt.) nėra nurodyta, kokiomis priemonėmis saugumas kovojo su jaunimu. Tačiau iš dokumentuose pateikiamų duomenų galima spręsti, kad visi KGB veiksmai iki baudžiamosios bylos yra traktuotini kaip profilaktiniai. Profilaktika (dalyvaujant visuomenei arba ne), įspėjamieji auklėjamieji pokalbiai, patikrinimai, įspėjimai (žodžiu, raštu, vieši arba ne) – visa tai profilaktinės priemonės. KGB dokumentuose nenurodoma, koks profilaktinių pokalbių turinys, tačiau galima spėti, kad dažniausiai tai būdavo gąsdinimai: išmesti iš vidurinės, profesinės technikos mokyklos ar technikumo, neįstoti nei į aukštąją, nei į aukštesniąją mokyklą, paimti į sovietinę kariuomenę (nepaklusnūs jaunuoliai dažniausiai tarnaudavo Tolimuosiuose Rytuose, Sovietų Sąjungos šiauriniuose rajonuose ar – dar blogiau – darbo bei kalinių priežiūros daliniuose). Didžioji dalis jaunimo, suprasdami, kad gąsdinimai yra pagrįsti, nutraukdavo savo veiklą. Tik nedaugelis jų išdrįsdavo tęsti ją ir toliau, tačiau ta veikla būdavo tik „nacionalistinio“ turinio lapelių platinimas, antisovietinių užrašų rašymas ar neramumai didesnių sporto varžybų metu. Bent kiek organizuotesnė veikla būdavo iš karto susekama dėl nemažo agentų ir

patikimų asmenų skaičiaus ir aktyvios jų veiklos.

Norint geriau suprasti, kokiomis priemonėmis KGB kovojo su jaunimu, reikia patyrinėti ir jaunimo veiksmus, prieš kuriuos tos priemonės buvo taikomos. Derėtų apžvelgti operatyvinių-agentūrinių veiksmų planus, metines operatyvinio-agentūrinio darbo ataskaitas, metinius skyriaus viršininko V. Neverausko pranešimus bei kitus dokumentus, kuriuose aprašomas ne tik jaunimo pasipriešinimas, bet ir pagrindinės KGB Vilniaus skyriaus kovos priemonės.

KGB Vilniaus miesto skyriaus 1982 m. agentūrinio-operatyvinio darbo plane vyresniesiems operatyviniams įgaliotiniams buvo pavesta pasidomėti 11-osios vidurinės mokyklos pedagogais ir moksleiviais (šioje mokykloje buvo dėstoma lenkų kalba). Taip pat pavesta domėtis ir Vilniaus politechnikumo lenkų grupės mokiniiais. Priežastis paprasta – tuo metu nerami padėtis Lenkijos Liaudies Respublikoje galėjo paveikti ir lenkiškai kalbantį jaunimą²⁶. Ši lenkiškai kalbančio jaunimo grupė turėjo būti sekama nuolatos.

Suaktyvėjus jaunimo pasipriešinimui LSSR KGB pirmininkas J. Petkevičius išleido specialų įsaką, kuriame nurodyta suintensyvinti kontržvalgybinę veiklą tarp jaunimo, siekiant užkirsti kelią negatyviems reiškiniams. Ypatingą dėmesį reikėjo skirti „antivisuomeninėms jaunimo grupėms“, ypač hipiams, pankams, Krišnos mokymo sekėjams ir pan. Reikėjo kontroliuoti asmenis, galinčius turėti neigiamos įtakos paaugliams. Nuolatos turėjo būti stebima situacija jaunimo susibūrimo vietose, t. y. diskotekose, klubuose, kavinėse, taip pat karatė sekcijose. Atsakingas už šio įsako vykdymą buvo KGB miesto skyriaus viršininko pavaduotojas mjr. J. Tamašauskas²⁷.

1981–1982 m. darbo ataskaitoje teigiama, kad skyrius visomis jėgomis stengėsi užkirsti kelią priešiškų organizacijų kūrimuisi. Operatyviniai įgaliotiniai profilak-

tiškai apdorojo profesinės technikos mokyklos Nr. 25 mokinius R. Glinskį, A. Kirklių ir G. Raguckį, kurie 1982 m. vasario 16-ąją neatvyko į praktiką – šventė nepriklausomos Lietuvos dieną. Tų pačių metų birželio mėnesį buvo panaudotos profilaktinės priemonės prieš Vilniaus politechnikumo moksleivius G. Pempę ir E. Radzevičių, o lapkričio mėnesį ir prieš R. Dailidę. Visi jie domėjosi fašistine ideologija, nešiojo svas-tikos ženklukus ir savo apranga pamėgdžiojo Hitlerio kovotojus. R. Dailidė dar skaitė „buržuazinės Lietuvos“ literatūrą, taip pat nelegalius leidinius „Aušra“ ir „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“. Visi priklausė Žvėryno jaunimo grupei. Profilaktiškai apdorojus G. Pempę, E. Radzevičių ir R. Dailidę, kartu su komunistų partijos komitetu nutarta pagerinti ideologinį mokymą Politechnikume.

1982 m. balandžio mėnesį buvo įspėtas Vilniaus 2-osios vidurinės mokyklos mokinys Bartkus, klasės draugui siūlęs surinkti paauglių grupę kovai su rusais. Įspėta ir 1-osios vidurinės mokyklos moksleivė E. Paukštytė, kuri paveikta religinės literatūros tų pačių metų vasario mėnesį parašė 4 atvirlaiškius su nepriklausomos Lietuvos sveikinimais. Tokia pati KGB kovos priemonė pritaikyta Vilniaus elektromechanikos technikumui I kurso moksleiviui R. Serafinui, kuris 1982 m. lapkričio 12 d. Lenino prospekte (dabar Gedimino prospektas) ant 62 numeriu pažymėto namo paradinių durų pakabino „nacionalistinio“ turinio lapelį. Tą mėnesį mieste buvo išplatinta 11 antivisuomeninio turinio (dokumentuose turinys nenurodomas) fotonuotraukų. Glaudžiai bendradarbiaujant su KGB 5-ąja tarnyba išsiaiškinta, kad autoriai ir platintojai buvo S. Viagis ir jo sesuo Z. Viagytė, besimokantys technikos mokykloje. Abu įspėti.

Per pirmuosius darbo metus buvo atlikta 15 profilaktikos priemonių ir profilaktiškai apdoroti 28 asmenys. Dalis operacijų

atlikta su visuomenės pagalba. Dokumentuose rašoma, kad „profilaktiškai apdoroti asmenys daugiau nekartoją priešiško veiksmų“. Vilniaus miesto skyriaus viršininkas pplk. V. Neverauskas savo pažymoje nurodė ir skyriaus darbo trūkumus. Jis pažymėjo, kad „ne visada buvo atskleidžiamos ir išanalizuojamos tikrosios veiksmų, nukreiptų prieš sovietinę sistemą, priežastys“. Miesto skyrius ir toliau gaudavo informacijos, kad vis didesnė jaunimo dalis tampa priešiška nusistatčiusi. Pplk. V. Neverauskas pažymėjo, kad „paaugliai ir jauni žmonės, veikiami Vakarų gyvenimo stiliaus, naikino ir niekino valstybinius bei agitacinius simbolius, mėgino įsigyti ginklų, sprogmenų, kuriuos norėjo panaudoti ekstremistinei ir chuliganiškai veiklai“. Buvo reikalaujama sustiprinti agentūrinį aparatą, atidžiau nagrinėti net menkiausius neigiamus pranešimus, pagerinti politinį auklėjamąjį darbą²⁸.

1983 m. pablogėjusi tarptautinė padėtis bei po SSKP generalinio sekretoriaus Leonido Brežnevo mirties jo vietą politiniame olimpe užėmusio buvusio SSRS KGB pirmininko Jurijaus Andropovo naujoji vidaus politika turėjo įtakos ir Valstybės saugumo komiteto darbui. 1983 m. sausio 7 d. išleistame 1983 m. darbo plane pabrėžiama, kad reikia sustiprinti agentūrinę-operatyvinę veiklą. Nuošalyje neliko ir „ideologinė kontržvalgyba“: reikalauta tobulinti agentūrinę-operatyvinę veiklą kovojant su priešininkų diversijomis, ypač tarp darbininkų, inteligentijos ir jaunimo²⁹. Nuolatos reikėjo ieškoti asmenų, kurie buvo veikiami priešiškos propagandos ir mėgino organizuoti priešišką veiklą. Domėtasi greitai plintančiais Rytų kovos menais – ypač karatė, ir nutarta išsiaiškinti jaunuolių, užsiiminėjančių karatė, nuotaikas. Reikėjo gerinti agentūrinę veiklą tarp jaunimo, sukeliančio masinius neramumus per įvairias sporto varžybas „Žalgirio“ stadione. Visas darbas pavestas operatyvininkams E. Bogdanovui, E. Ignotui, A. Sapož-

kinui ir Sorokinui, o atsakingas buvo KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininko pavaduotojas J. Tamašauskas³⁰.

1983 m. rugsėjo 13 d. pažymoje apie bendrą padėtį Vilniaus mieste nemažai dėmesio skiriama ir jaunimui. Šešiose Vilniaus aukštosiose mokyklose mokėsi 32 890 studentų (18 958 iš jų dieniniame skyriuje). Šiose mokyklose dirbo 2343 dėstytojai. Specialiose vidurinėse mokyklose, kurių Vilniuje buvo 16, mokėsi 19 240 mokinių (iš jų 13 010 dieniniame skyriuje), jiems dėstė 846 dėstytojai. Profesinėse technikos mokyklose mokėsi 7445 mokiniai, jiems dėstė 1100 dėstytojų. 53-jose vidurinėse, 6-iose muzikos, 1-oje dailės ir 3-jose internatinėse mokyklose dirbo apie 3300 pedagogų ir mokėsi apie 63 tūkst. moksleivių³¹. Kontroliuoti tiek daug moksleivių, studentų ir pedagogų buvo nelengva, tačiau pažymoje teigiama, kad „didžioji jaunuolių dalis stengėsi ir norėjo mokytis bei dirbti komunistiškai, sėkmingai išmoko marksizmo-leninizmo teoriją, perėmė mokslo ir technikos žinias“. Sėkmingai vyko ir politinis auklėjamasis darbas su jaunimu. Vis dėlto, pasak agentūrinių-operatyvinių pranešimų, „tik nedidelė Vilniaus miesto jaunimo dalis, veikiamą užsienio specialiųjų tarnybų propagandos, priešiška nusiteikusių „nacionalistų“, reakcinės emigracijos elementų, linko į priešišką veiklą, domėjosi fašistine ideologija, nepriklausomos Lietuvos atributika, pankų bei hipių judėjimais“.

KGB pažymoje rašoma, kad, „kaip ir ankstesniais metais, priešininkai norėjo įskiepyti jaunimui mūsų visuomenei nepriimtinas idėjas, kurstė „nacionalistines“ nuotaikas, inspiravo antisovietinių grupuočių kūrimąsi, skatino jaunimą imtis prieš visuomenę nukreiptų veiksmų. Jauniems žmonėms paveikti ypač buvo naudojamos iš užsienio transliuojamos radijo programos lietuvių kalba, į šalį buvo siunčiama ideologiškai kenksminga literatūra, taip pat vyko

studentų keitimasis su Vakarų šalimis (1982 m. į Vilnių buvo atvykę 90 studentų iš kapitalistinių valstybių)³².

Pastebėta ir tai, kad JAV diplomatinių atstovybių darbuotojai domisi jaunimo nuotaikomis. Buvo mėginimų pasinaudoti lietuvių kilmės užsieniečiais studentais, besimokančiais Vilniaus aukštosiose mokyklose. KGB Vilniaus miesto skyrius mėgino kontroliuoti ir kunigus bei vienuoles, siekusius daryti įtaką besimokančiam, studijuojančiam ir dirbančiam jaunimui. Nemažai rūpesčių kėlė sektos, pvz., „Krišnos sąmonė“, kurios priviliodavo daug jaunuolių. Pažymoje pabrėžiama, kad sparčiai didėjo pankų sekėjų skaičius, tarp jų buvo daug „nacionalistinių“ pažiūrų asmenų, taip pat tokių, kurie domisi fašistine ideologija, kalba apie „laisvę be jokios valdžios“. Dalis pankų piešė įvairius antisovietinius šūkius ant Vilniaus miesto pastatų sienų. Atsižvelgdamas į tai KGB Vilniaus miesto skyrius stiprino agentūrines pozicijas tarp hipių, ypač tarp pankų. KGB aiškiai nurodė priežastis, kodėl gausėjo priešiška nusiteikusių jaunimo gretos – tai „nepakankamas auklėjimas šeimoje ir mokykloje“. 1983 m. KGB Vilniaus miesto skyriaus operatyvininkai surengė auklėjamojo pobūdžio pokalbius su 30 jaunų žmonių, išsiaiškino ir kontroliavo pankų bei hipių susibūrimo vietas.

1983 m. darbo ataskaitoje rašoma, kad gegužės 26–27 d. brolių Tautkų roko grupės

(„Rondo“) koncerto metu Vingio parke kai kurie asmenys pažeidinėjo bendrąją tvarką, skandavo „nacionalistinius“ bei fašistinius šūkius. Aktyviausi – A. Vasiliauskas, R. Petrauskas, D. Kasperavičiūtė, Z. Baronovskis ir M. Mitokaitė – buvo profilaktiškai apdroti. Lapkričio 4 d. 48-osios vidurinės mokyklos 11 klasės mokiniai M. Juknevičius, A. Valentinavičius ir profesinėje technikos mokykloje Nr. 25 besimokantis M. Jurkevičius diskotekos metu demonstravo savo pačių padarytas skaidres su fašistine simbolika, Gedimino stulpais ir tautininkų kryžiumi. Su šiais mokiniais buvo surengti profilaktiniai pokalbiai dalyvaujant visuomenės sluoksniams³³.

Turimi KGB Vilniaus miesto skyriaus duomenys rodo, kad kai kurių vidurinių mokyklų mokiniai ėmė daugiau domėtis Lietuvos praeitimi, nepriklausomos Lietuvos ir nacistinės Vokietijos atributika, todėl buvo stiprinamos operatyvinės pozicijos vidurinėse mokyklose siekiant nutraukti „neigiamą“ kai kurių mokinių veiklą.

Antai nustatyta, kad gegužės mėnesį 39-osios vidurinės mokyklos 10 klasės mokinys G. Žukaitis savo mokinio dienyne rašė neigiamo atspalvio politinius įrašus, norėjo sukurti „nacionalistinį“ eilėraštį, piešė „buržuazinę“ ir fašistinę simboliką, rinko ideologiškai žalingas knygas, išleistas nepriklausomoje Lietuvoje. 47-osios vidurinės mokyklos

Lentelė Nr. 1

Priešiški Vilniaus miesto moksleivių veiksmai

Metai	1982	1983	1984	1985	1982–1985
Išplatinta „nacionalistinio“ turinio lapelių	326	222	2	15	565
Neigiamo atspalvio užrašų	39	18	–	150	207
Antisovietinių laiškų	7	402	–	–	409

Lentelė sudaryta remiantis: Pažyma apie operatyvinę padėtį Vilniaus mieste 1983 m., LYA, f. K-1, ap. 14, b. 12, l. 58; V. Neverausko kalba operatyvinio susitikimo metu apie 1983 m. darbą ir planus 1984 m., ibid., l. 88; KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1985 m. ataskaita, ibid., b. 21, l. 106.

9 klasės mokiniai V. Potapovas, G. Dovgerdas, S. Jaskeliavičiūtė ir I. Černiauskaitė savo užrašuose piešė nepriklausomos Lietuvos simbolius, užrašus „Laisva Lietuva“, tarp savęs kalbėjosi „nacionalistinėmis“ temomis, o tos pačios mokyklos 6 klasės mokiniai lietuvių kalbos rašiniuose išdėstė politiškai neigiamas mintis. Prieš visus juos imtasi profilaktinių priemonių, apie tai informuoti partijos organai. Aktyviai ieškota antisovietinių užrašų autorių. Toje pačioje mokykloje kovo mėnesį buvo rasti „nacionalistinio“ turinio lapelių autoriai. Vasario mėnesį nustatyta, kad keturi A. Vienuolio mokyklos 8 klasės mokiniai vasario 16–17 d. aeroliniškai dažais užrašė šūkį „Laisvę Lietuvai“. Gegužės mėnesį buvo rastos ir profilaktiškai apdorotos 50-osios vidurinės mokyklos mokinės A. Bartkūnaitė, D. Pranskutė, B. Trinkūnaitė, I. Pocevičiūtė bei Vilniaus politechnikume besimokantis R. Marcinkevičius, kurie ant Giedrio gatvės namo sienų ir vadinamajame „Marijos kieme“ prirašė „nacionalistinių“ šūkių.

Birželio mėnesį 40-ojoje vidurinėje mokykloje radus ant skelbimų lentos pritvirtintą „buržuazinės Lietuvos“ vėliavėlę, išsiaiškinta, kad ją pagamino ir pritvirtino tos mokyklos 10 klasės mokinė Ž. Masedunskaitė. Ji saugumo organų buvo profilaktiškai apdorota. Lapkričio 18 d. ant J. Tallat Kelpšos muzikos mokyklos auditorijos durų rašikliu buvo užrašytas „nacionalistinio“ turinio

eilėraštis. Imtasi operatyvinių veiksmų ir išsiaiškinta, kad eilėraštį sukūrė tos mokyklos mokiniai K. Vaišnora ir S. Slabada.

KGB Vilniaus miesto skyriaus darbo ataskaitoje pažymima, kad 1983 m. miesto skyriuje buvo daug trūkumų ir problemų, kurias kitais metais reikės išspręsti. Numatyta sustiprinti „kontržvalgybinį darbą tarp besimokančio jaunimo, nes 1983 m. ši jaunimo grupė kėlė ypač daug rūpesčių. Būtina tobulinti profilaktinį darbą dalyvaujant visuomenės sluoksniams“³⁴.

Kalbėdamas apie KGB Vilniaus miesto skyriaus darbą plk. V. Neverauskas (karinis pulkininko laipsnis jam suteiktas 1983 m. viduryje) pabrėžė, kad „nors 1983 m. miesto skyrius ir apdorojo profilaktiškai 18 jaunuolių, po profilaktinių kovos priemonių reikėtų užtikrinti, kad ir vėliau jaunas žmogus nemaištautų. Dažnai trūko ištvermės, profesionalaus požiūrio, noro ir toliau kovoti iki galo, kad konkretus asmuo pasitaisytų į gerąją pusę. Geriau reikėtų aiškintis priežastis ir sąlygas, kodėl jaunas žmogus kupinas neigiamų minčių. J. Tamašauskui ir jo vadovaujamam operatyviniam būriui reikėjo labiau gilintis į vykstančius procesus, aktyviau kovoti net su menkaisiais neigiamais jaunimo veiksmais“. Daugiausia jų atliko asmenys iki 18 metų, t. y. moksleiviai, todėl plk. V. Neverauskas padarė išvadą, kad „operatyvininkai turėjo

Atskleisti Vilniaus miesto moksleivių antisovietiniai veiksmai

Lentelė Nr. 2

Metai	1982	1983	1984	1985	1982–1985
„Nacionalistinio“ turinio lapelių autoriai	4	1	–	–	5
Neigiamo atspalvio užrašų autoriai	2	9	–	1	12
Antisovietinių laiškų autoriai	5	1	–	–	6

Lentelė sudaryta remiantis: Pažyma apie operatyvinę padėtį Vilniaus mieste 1983 m., LYA, f. K-1, ap. 14, b. 12, l. 58; V. Neverausko kalba operatyvinio susitikimo metu apie 1983 m. darbą ir planus 1984 m., ibid., l. 88; KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1985 m. ataskaita, ibid., b. 21, l. 106.

ne tik fiksuoti ir aiškintis nusikalstamus veiksmus, bet ir didžiąją savo darbo dalį skirti priežastims analizuoti, prevencinėms priemonėms kurti“.

Kaip minėta, prieš SSRS Aukščiausiosios Tarybos rinkimus 1984 m. vasario 8 d. buvo išleistas specialus agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, kuriame reikalaujama patikrinti jau anksčiau už antisovietinius užrašus vadinamajame „Marijos kiemelyje“ profilaktiškai apdorotą D. Pranskutę, kuri priklausė nelegaliai jaunimo organizacijai MK („Mušk kacapus“). Taip pat reikėjo patikrinti jau žinomus asmenis, kurie savo veiksmais galėjo sukelti pavojų. Artėjant Kaziuko mugei KGB Vilniaus miesto skyriaus operatyvininkai suaktyvino agentūrinę-operatyvinę veiklą siekdami išsiaiškinti, kur apsistos iš kitų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos miestų atvykę hipiai. Prevencinių priemonių miesto skyrius ėmėsi bijodamas neprognozuojamų jaunimo veiksmų.

1984 m. darbo plane nurodoma, kaip reikia kovoti su jaunimu, ką profilaktiškai apdoroti ar patikrinti. „Didelis laimėjimas“ buvo tai, kad KGB Vilniaus miesto operatyviniai įgaliotiniai V. Bagdanavičius ir E. Ignotas sugebėjo patraukti į savo pusę R. Burlingaitį – pankų lyderį.

1984 m. darbo ataskaitoje rašoma, kad „bendradarbiaujant su LSSR KGB 5-ąja tarnyba pavyko laiku užkirsti neigiamą kunigų įtaką jaunimui, ypač artėjant Šv. Kazimiero 500-osioms mirties metinėms. Veikiama užsienio radijo programų, kai kurių „nacionalistiškai“ nusiteikusių asmenų, taip pat perskaitytų nepriklausomoje Lietuvoje išleistų knygų, dalis jaunimo linko į antisovietinius ir nacionalistinius veiksmus, ketino bėgti į užsienį, garbino Vakarų valstybių gyvenimo būdą, nešiojo svetimų šalių atributiką, linko į girtuoklystę, vartojo narkotines medžiagas. Kai kurie mokiniai garbino nepriklausomos Lietuvos valstybę, gamino ir nešiojo to meto simboliką. Kartu su

partijos ir komjaunimo organais, vidurinių mokyklų, technikumų bei profesinių technikos mokyklų administracija buvo mėginama sustabdyti neigiamas apraiškas, plintančias tarp besimokančio jaunimo“³⁵.

Surengta daugiau kaip 70 išpėjamųjų auklėjamųjų pokalbių su mokiniais, kurie dėstė ideologiškai kenksmingas mintis³⁶. Iš tų pokalbių, taip pat operatyvinės informacijos matyti, kad Vakarų šalių pavyzdžiu Vilniaus mieste ir toliau formavosi hipių ir pankų judėjimai. Pastaruoju judėjimu domėjosi vis jaunesnio amžiaus paaugliai, kurie iš kitų bendraamžių išsiskyrė išvaizda, įžūlumu, cinizmu, visuomenės normų nepaisymu, polinkiu į alkoholį ir narkotikus. Vyresnio amžiaus jaunimas, vadinantis save „sisteminio jaunimu“, ketino reorganizuoti hipių judėjimą, norėjo išoriškai prisitaikyti prie esamos santvarkos. Jie kalbėjo, kad būtina pakelti „kultūrinį lygį“ ir platinti savilaidos literatūrą.

KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininkas plk. V. Neverauskas savo pažymoje rašė, kad „kontržvalgybinę veiklą tarp jaunimo teigiamai įvertino miesto partijos komitetas ir komjaunimas. Darbo sėkmę lėmė tai, kad miesto skyriui pavyko lokalizuoti galimus neigiamus veiksmus, laiku užgniaužti dar nesusiformavusias priešiškas grupes, užkirsti kelią kai kurių jaunuolių ekstremistiniams veiksams“. Darbe „pasizymėjo“ operatyvininkai V. Bagdanavičius, E. Ignotas, A. Irgaševas, A. Čudakovas ir kiti³⁷. Partijos organai iš karto reagavo į KGB miesto skyriaus informaciją. 1984 m. sausio mėnesį buvo sušauktas komjaunimo plenumas tema „Miesto komjaunimo organizacijos užduotys kovojant su antivisuomeninėmis apraiškomis tarp jaunimo“. KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininkas plk. V. Neverauskas pažymėjo, kad „skyriaus darbe kovojant su jaunimu dar yra nemažai trūkumų. Nedelsiant reikėjo dirbti su operatyvine įskaita bei pagal signalus, nes bet kada galėjo prasi-

veržti neigiami jaunimo veiksmai. Reikėjo kontroliuoti visas jaunimo telkimosi vietas, žinoti, kokie procesai ten vyksta“.

Plk. V. Neverausko teigimu, „ypač pagerėjo profilaktinis darbas, todėl pavyko nuslopinti didžiąją dalį neigiamai nusiteikusio jaunimo“. 1984 m. buvo įvykdyta 15 profilaktinių priemonių, jų metu profilaktiškai apdorota 18 asmenų. Kai kuriose profilaktikos priemonėse dalyvavo ir visuomenė. 5 iš profilaktiškai apdorotų asmenų pripažino savo „nukrypimus“ ir buvo saugumo organų užverbuoti; tai agentai Vargšas, Vytas, Ingrida, Muzikantas ir Tėvas. Profilaktiniais veiksmais pavyko sutrukdyti 3 antivisuomeninių jaunimo organizacijų susidarymui. Jas kuriant dalyvavo 13 jaunų žmonių. Dėl priešiškos veiklos 14 jaunuolių pašalinta iš komjaunimo³⁸. Miesto skyriaus viršininko teigimu, „visi priešiški jaunimo veiksmai turėjo aiškias priežastis – politinis nesubrendimas, Vakarų radijo stočių neigiamą įtaką, „nacionalistiniai“ prietarai, Vakarų valstybių gyvenimo būdo mėgdžiojimas, neteisingas auklėjimas šeimoje, mokykloje ir t. t.“ Palyginus su ankstesniais metais, 1984 m. užfiksuota mažiausiai neigiamų jaunimo poelgių.

1984 m. gruodžio 25 d. buvo patvirtintas KGB Vilniaus miesto skyriaus 1985 m. darbo planas. Respublikos sostinė vis labiau traukė diplomatus, korespondentus, išeivius, įvairius Vakarų valstybių specialistus, kurie legaliais ar nelegaliais būdais mėgino įgyti žvalgybinės informacijos. Tai esą kenkė ir miesto jaunimo pažiūroms: paveikti neigiamos įtakos jauni žmonės kūrė įvairias priešiškas organizacijas. 1985 m. turėjo įvykti daug politinių renginių ir demonstracijų: sovietinės liaudies pergalės Didžiajame tėvynės kare 40-metis, 45-eri metai, kai „atstatyta“ sovietų valdžia Lietuvoje, rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą bei vietines tarybas, pasaulinis jaunimo ir studentų festivalis Maskvoje. Tad daug dėmesio buvo skiriama

šių renginių saugumui. Siekiant užkirsti kelią antivisuomeniniams veiksams, operatyvininkams V. Bagdanavičiui, A. Čudakovui, E. Ignotui, I. Sargaučiui ir A. Irgaševui pavesta nuolat budėti diskotekose ir kitose vietose, kur masiškai telkiasi jaunimas, aiškintis priešiškų veiksmų priežastis. V. Bagdanavičius įpareigotas išanalizuoti ir pateikti pažymą apie padėtį tarp Vilniaus miesto nedirbančio ir nesimokančio jaunimo. A. Irgaševas ir E. Ignotas tokį pat darbą turėjo atlikti tarp technikumų ir profesinių technikos mokyklų pedagogų ir moksleivių, o A. Čudakovas ir I. Sargautis – išanalizuoti padėtį tarp Vilniaus miesto vidurinių mokyklų pedagogų ir moksleivių³⁹.

LSSR KGB kolegijoje 1985 m. sausio 24 d. perskaitytoje KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininko plk. V. Neverausko kalboje nemažai dėmesio skiriama Vilniaus miesto jaunimo padėčiai apibūdinti. Pažymėta, kad vis daugiau jaunimo simpatizuoja Vakarų šalių gyvenimo būdui. Jaunimas vis labiau garbina užsienio madas, nešioja su Vakaraus susijusią simboliką; daugėja hipių, pankų, pacifistų ir Rytų filosofijų gerbėjų bei sekėjų⁴⁰. Didėjo domėjimasis nepriklausomos Lietuvos praeitimi, buvo nešiojama įvairi atributika, susijusi su tuo laikotarpiu, taip pat ryškėjo neapykanta kitų tautybių gyventojams. 1984 m. buvo keletas susidūrimų tarp skirtingų tautybių jaunuolių. Išvengta muštynių prie Vilniaus politechnikumo, kur po futbolo rungtynių susirinko apie 100 lietuvių ir rusų tautybių paauglių. Per futbolo varžybas pastebėta, kad „nacionalistiškai“ nusiteikę asmenys kurstė jaunimą, mėgino išprovokuoti neramumus. Paaugliai skandavo „nacionalistinius“ šūkius, vietiniai futbolo sirgaliai įžeidinėjo kitus sirgalius, atvykusius iš Maskvos, Leningrado, Minsko, mėtė butelius ir kitus daiktus. Antai profesinės technikos mokyklos Nr. 21 mokinys Traknisas vykstant rungtynėms mėtė vyrišką batą, ant kurio buvo užrašyta: „Lietuva mūsų, o ne

rusų“, taip pat nupiešti nepriklausomos Lietuvos ir nacistinės Vokietijos simboliai. 24-osios, 31-osios ir A. Vienuolio vidurinių mokyklų mokinės Borisevičiūtė, Darulytė, Ingrašiūtė, seserys Balkevičiūtės ir Balčiūnaitė tarpusavyje kalbėjosi ideologiškai žalingomis temomis, neigiamai žiūrėjo į rusų tautybės jaunimą, perdėtai gilinosi į nepriklausomos Lietuvos istoriją, teigė, kad „šiuo metu Lietuva okupuota rusų“⁴¹.

Toje kalboje paminėta ir daugiau priešiško jaunimo veiksmų. Antai 1984 m. rugsėjo mėnesį per susitikimą tarp Balninkų kaimo vidurinės mokyklos (Molėtų rajonas) ir Vilniaus miesto statybos technikum mokinių pastarieji dainavo „nacionalistinio“ turinio dainą apie susideginusį Romą Kalantą. Agentūra, patikimi asmenys ir mokyklos aktyvas lokalizavo neigiamus reiškinius vos jiems užsimezgus. KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininkas plk. V. Neverauskas pabrėžė, kad „ypatingas dėmesys turėjo būti skiriamas ir pedagogams. Mokytojai turėjo padėti išauklėti socializmui atsidavusį žmogų, įskiepyti jam komunistines idėjas, nukreipti jauną žmogų į teisingą pasaulio supratimą“. Toliau jis pažymėjo, kad „dalis pedagogų ne tik neatlieka savo pareigų (t. y. visų anksčiau išvardytų), bet ir auklėjo mokinius neigiama dvasia“. Tad nuolat buvo rengiami miesto skyriaus operatyvininkų susitikimai su mokytojais, kartu su partijos organais ir pedagogais vyko diskusijos dėl jaunimo problemų ir jų sprendimo būdų. Daug padėjo ir F. Dzeržinskio komjaunimo operatyvinis būrys, taip pat VRM struktūros. 1985 m. agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitoje rašoma, kad sausio 16 d., kovo 21 d. ir balandžio 16 d. ant Senamiesčio ir Antakalnio gatvės namų sienų buvo nupiešta apie 150 nepriklausomos Lietuvos simbolių. Piešinių rasta ir ant S. Nėries mokyklos sienų. Atlikus operatyvinį patikrinimą nustatyta, kad ant mokyklos sienų piešinius nupiešė tos mokyklos 10 klasės mokinys

Grigaliūnas. Išsiaiškinta, kad jis 1981–1982 m. pats parengė ir davė klasės draugams skaityti žurnalą „Sprigtas“, kuriame buvo kritikuojama sovietinė santvarka. Grigaliūno užrašų knygelėje rasta sovietinių vadovų karikatūrų, nepriklausomos Lietuvos ir nacistinės Vokietijos simbolių. Grigaliūnui oficialiai pareikštas įspėjimas.

KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininkas plk. V. Neverauskas metinėje 1985 m. ataskaitoje išdėstė net 8 punktus, kodėl jaunimas priešinosi sovietinei santvarkai ir kodėl nepavyko to priešinimosi nuslopinti. Pasak jo, jaunimas dar nebuvo politiškai subrendęs, todėl buvo lengvai pažeidžiamas, be to, dauguma pedagogų ir komjaunimo vadovų gyvenimą vaizdavo tik rožinėmis spalvomis, o praktišką gyvenimo pusę nuslėpdavo. Tai neigiamai veikė jaunus žmones. Neišugdytas jaunimo atsparumas neigiamiems požiūriams, propagandai, dezinformacijai irgi turėjo padarinių. Tarp jaunimo pradėjo plisti pacifistinės nuotaikos, o tai nesiderino su esama realybe. Plk. V. Neverausko teigimu, visi šie „neigiami faktai darė jaunimą lengvai pažeidžiamą ir skatino priešintis esamai santvarkai“⁴².

IŠVADOS

Devintojo dešimtmečio pradžioje LSSR KGB sugebėjo iki minimumo sumažinti antisovietinį Vilniaus miesto moksleivių pasipriešinimą. Tam saugumas ne tik panaudojo turimą agentūrą bei patikimus asmenis, bet ir VRM organus su F. Dzeržinskio komjaunimo būriu. Pagal 5-ąją liniją dirbo nemažai operatyvinių darbuotojų. Tai rodė, kad maištingos mintys tarp jaunuolių buvo gajos, o KGB nenorėjo taikytis su antisovietine moksleivijos veikla. Iš esmės ta veikla apėmė tik priešiško užrašų, antisovietinio turinio laiškų bei lapelių rašymą ir platinimą, neramumus sporto varžybų metu.

Lentelė Nr. 3

Susektos ir atskleistos Vilniaus miesto moksleivių slaptos organizacijos

Organizacijos, grupės pavadinimas	Vadovas	Narių skaičius	Įsikūrimo metai	Atskleidimo metai	Profilaktiškai apdorota narių	Veikla
Lietuvos išlaisvinimo komitetas	S. Novikas ⁴³	6 ⁴⁴	–	1981	1	Rinkosi butuose, skaitė „buržuazinėje Lietuvoje“ išleistą literatūrą, klausėsi užsienio radijo pranešimų, tarpusavyje diskutavo „nacionalistinėmis“ temomis. S. Novikas ketino išplatinti antisovietinius lapelius, kalbėjo, kad nori pabėgti į užsienį, įkalbėjo kitus paminėti R. Kalantos susideginimą, nuolat kalbėjo apie tiltų sprogdinimą ir kitus neramumus mieste, mėgino įsigyti šaunamąjį ginklą
Krišnos pažinimo draugija	–	–	1982	1982	–	Domėjimasis Rytų filosofija, jogų gyvenimo ir mąstymo pamėgdžiojimas
Žaliosios beretės ⁴⁵	–	6–7 komandos	1982	1982	–	Kova su rusų tautybės paaugliais
Muškokacapus	–	–	–	1984	1 ⁴⁶	Kova su rusų tautybės paaugliais
–	E. Šitovas	7	1984	1984	3 ⁴⁷	Kritikavo esamą padėtį, E. Šitovo pasiūlymu nutarė suorganizuoti jaunimo grupę kovai su rusų tautybės paaugliais
–	A. Šeštokas ⁴⁸	3	1984	1984	3	Paveiktas užsienio radijo stočių propagandos ir nusiteikęs prieš rusų tautybės asmenis iš savo draugų pankų A. Šeštokas norėjo suburti jaunimo grupę ir vykdyti „nacionalistinę“ veiklą
Laisvos Lietuvos sūnūs	–	10 ⁴⁹	1984	1985	5	Turėjo susikūrę savo himną, emblemą. Ketino pagaminti ir išplatinti antisovietinius lapelius, užsiiminėjo Rytų kovos menais, simpatizavo fašizmui, acrozoliniais dažais buvo nupiešę svastiką. Pagrindinis LLS tikslas – mušti rusų tautybės paauglius

Lentelė sudaryta remiantis: KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita 1982 m., LYA, f. K-1, ap. 14, b. 8, l. 65–66; KGB Vilniaus miesto skyriaus pagrindinių operatyvinių-agentūrinių veiksmų planas 1982 m., ibid., b. 8, l. 18; KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1985 m. ataskaita, ibid., b. 21, l. 10.

Nuorodos

- ¹ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999.
- ² G. Gečiauskas, „Trys pagrindiniai buvusio LSSR KGB archyvo trečiojo slaptosios raštvedybos bylų fondo sudarytojai“, *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1999, Nr. 13, p. 151.
- ³ *Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ: 1917–1960*, сост. А. Кокурин, Н. Петров, Москва, 1997, с. 156.
- ⁴ A. Anušauskas, „KGB ir lietuvių visuomenė: slap-tasis karas 1954–1991 metais“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21, p. 236.
- ⁵ Ibid., p. 153–154.
- ⁶ KGB Vilniaus miesto skyriaus funkcinės parci-gybės, vadovaujantis ir operatyvinis personalas, Lie-tuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 14, b. 8, l. 1–6.
- ⁷ Ibid., l. 1.
- ⁸ Ibid., l. 5–6.
- ⁹ Ibid., l. 18.
- ¹⁰ Ibid., l. 22–24.
- ¹¹ A. Anušauskas, op. cit., p. 243.
- ¹² KGB Vilniaus miesto skyriaus pagrindinių ope-ratyvinių-agentūrinių veiksmų planas 1983 m., LYA, f. K-1, ap. 14, b. 12, l. 10.
- ¹³ KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinio-ope-ratyvinio darbo 1983 m. ataskaita, ibid., l. 76.
- ¹⁴ KGB Vilniaus miesto skyriaus pagrindinių ope-ratyvinių-agentūrinių veiksmų planas 1984 m., ibid., b. 20, l. 19.
- ¹⁵ KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinio-ope-ratyvinio ir darbo su kadrais 1984 m. ataskaita, ibid., l. 118.
- ¹⁶ KGB Vilniaus miesto skyriaus pagrindinių ope-ratyvinių-agentūrinių veiksmų planas 1985 m., ibid., b. 21, l. 7.
- ¹⁷ Ibid., l. 13.
- ¹⁸ KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinio-ope-ratyvinio darbo 1985 m. ataskaita, ibid., l. 110.
- ¹⁹ KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininko plk. V. Neverausko kalba LSSR KGB kolegijoje 1985 m. sausio 24 d., ibid., l. 26.
- ²⁰ A. Anušauskas, op. cit., p. 243.
- ²¹ KGB Vilniaus miesto skyriaus papildomas operatyvinių-agentūrinių veiksmų planas 1983 m., LYA, f. K-1, ap. 14, b. 12, l. 31.
- ²² KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinio-ope-ratyvinio darbo 1982 m. ataskaita, ibid., b. 8, l. 68.
- ²³ KGB Vilniaus miesto skyriaus papildomas operatyvinių-agentūrinių veiksmų planas 1983 m., ibid., b. 12, l. 33.
- ²⁴ KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinių-ope-ratyvinių veiksmų planas artėjant SSRS Aukščiau-siosios Tarybos rinkimams, ibid., b. 20, l. 21.
- ²⁵ KGB Vilniaus miesto ir Vilniaus miesto vykdo-mojo komiteto vidaus reikalų skyriaus bendradarbia-vimo planas, ibid., b. 21, l. 81–94.
- ²⁶ KGB Vilniaus miesto skyriaus pagrindinių ope-ratyvinių-agentūrinių veiksmų planas 1982 m., ibid., b. 8, l. 18.
- ²⁷ Ibid., l. 44.
- ²⁸ KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininko plk. V. Neverausko metinė ataskaita, ibid., l. 100.
- ²⁹ KGB Vilniaus miesto skyriaus pagrindinių ope-ratyvinių-agentūrinių veiksmų planas 1983 m., ibid., b. 12, l. 2.
- ³⁰ Ibid., l. 5.
- ³¹ Pažyma apie operatyvinę padėtį Vilniaus mieste 1983 m., ibid., l. 55.
- ³² Ibid., l. 57.
- ³³ KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinio-ope-ratyvinio darbo 1983 m. ataskaita, ibid., l. 70.
- ³⁴ Ibid., l. 76–77.
- ³⁵ KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinio-ope-ratyvinio ir darbo su kadrais 1984 m. ataskaita, ibid., b. 20, l. 114.
- ³⁶ Ibid., l. 115.
- ³⁷ KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininko plk. V. Neverausko metinė ataskaita, ibid., l. 143.
- ³⁸ Ibid., l. 145.
- ³⁹ KGB Vilniaus miesto skyriaus pagrindinių ope-ratyvinių-agentūrinių veiksmų planas 1985 m., ibid., b. 21, l. 10.
- ⁴⁰ KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininko plk. V. Neverausko kalba LSSR KGB kolegijoje 1985 m. sausio 24 d., ibid., l. 22.
- ⁴¹ Ibid., l. 24.
- ⁴² KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininko plk. V. Neverausko metinė ataskaita, ibid., l. 133.
- ⁴³ S. Novikas – 34-osios vidurinės mokyklos 10 kla-sės mokins.
- ⁴⁴ G. Mackevičius, K. Černeckis, R. Urbonavičius, G. Vainoras ir A. Malakauskas (be S. Noviko).
- ⁴⁵ Apie organizaciją išsiaiškinta iš nežinomo auto-riaus laiško mokiniui Čižui.
- ⁴⁶ D. Pranskutė.
- ⁴⁷ R. Peškaitis, E. Šitovas, D. Pranskus.
- ⁴⁸ Vilniaus statybos technikumio moksleiviui A. Šeštokui pradėta operatyvinio stebėjimo byla.
- ⁴⁹ Dokumentuose išvardyti tik Vesclauskas, Jakimavičius, Puolis, Barcika ir Digimas.

Mindaugas Žiūkas

THE KGB ACTIONS AGAINST SCHOOL STUDENTS OF VILNIUS CITY IN THE EARLY EIGHTIES

The article analyses one of the spheres of the KGB activities in the Lithuanian SSR, i.e. "fight against nationalism and anti-Soviet activities". Although young people made a considerable contribution to national and anti-Soviet movement in Lithuania, the subject has not yet been exhaustively investigated. Except few available scientific publications, the author, for the most part, referred to material

culled from the Special Archive of Lithuania. Since the article focuses on the activities of the Vilnius City KGB Office, a short description of the Office's scheme, its functions and fields of work is being discussed after a short presentation of a general scheme of the KGB, as well as "hostile acts" of school students against the Soviet system and the KGB's retaliatory actions against the "offenders".